

Madame Bovary

Analyse van de focalisatie en de positie van
de vrouw in het narratief van Madame
Bovary

Bachelorwerkstuk
Annika Janssen

Afbeelding kapt: Omslagbeeld Isabelle Huppert in *Madame Bovary* (Claude Chabrol, 1991)

Bachelor werkstuk Literatuurwetenschap

Student:	Annika Janssen
Studentnummer:	3484084
Eerste lezer:	Professor Babs Boter
Tweede lezer:	Professor Birgit Mara Kaiser
Cursusnummer:	200200402
Datum:	24 februari 2012

Voorwoord

Een scriptie schrijven is als een hoge berg beklimmen; het vergt veel energie en een goede voorbereiding alvorens je van het mooie uitzicht kan genieten. Ik heb me met veel enthousiasme ingezet voor deze individuele beproeving en ondanks de mentale hindernissen die soms op mijn pad kwamen, ben ik trots op het resultaat.

Het leek mij niet meer dan logisch voor het schrijven van mijn bachelor scriptie een analyse te maken van een van de boeken die mij het meest plezier heeft bezorgd tijdens het doorlopen van mijn bachelor Literatuurwetenschap: *Madame Bovary*¹ van de Franse auteur Gustave Flaubert. Met veel liefde en toewijding heb daarom voor het eindproduct van mijn opleiding extra liefde en aandacht gestoken in een analyse van deze fantastische roman.

De keuze om *Madame Bovary* te verbinden met het onderwerp gender heeft te maken met mijn interesse voor het onderwerp en de wens mij hier in de toekomst verder in te verdiepen. Met plezier heb ik de cursus Gender Etniciteit en Cultuurkritiek gevolgd, waar mijn inspiratie en de basis van mijn kennis over het onderwerp zijn oorsprong vindt.

Ik wil graag degenen bedanken die me de hele weg mentaal hebben vergezeld. Mijn vriend Mike van de Bor, hij vond het nooit vervelend mijn teksten te lezen. Dit geldt ook voor mijn moeder Annelies Janssen. Tevens wil ik van deze gelegenheid gebruik maken om mijn scriptiebegeleidster Prof. Dr. Babs Boter te bedanken, zij fungeerde als mijn gids op deze tocht.

¹ Gustave Flaubert, *Madame Bovary* (Amsterdam: Uitgeverij L.J. Veen, 1991).

Inhoudsopgave

<i>Inleiding</i>	4
<i>Hoofdstuk 1</i>	7
Focalisatie en sympathie in <i>Madame Bovary</i>	
<i>Hoofdstuk 2</i>	14
Focalisatie en karakterisering in <i>Madame Bovary</i>	
<i>Conclusie</i>	23
Een tekstuele valkuil	
Bibliografie	25

In het voorjaar van 2011 kwam *De Vergeten Wals*² uit, geschreven door de Ierse schrijfster Anne Enright. Een recensent van de *New York Times* zag in deze roman een directe connectie met de 154 jaar oudere “adultère”³ van Gustave Flaubert: Emma Bovary. Deze beroemde klassieker van Gustave Flaubert werd uitgegeven in Parijs, op 12 april 1857. Het vrouwelijke hoofdpersonage uit *Madame Bovary*⁴ staat vooral bekend om haar rol als overspelige echtgenote. Gina, het hoofdpersonage uit het boek van Anne Enright, lijkt de moderne lezer te willen vertellen wat er van Emma Bovary zou zijn geworden als ze in deze eeuw zou hebben geleefd. Beide vrouwelijke hoofdpersonen nemen namelijk deel aan een buitenechtelijke affaire. Dit lijkt het enige aspect uit de roman waaraan Emma Bovary herinnerd en herkend wordt. Is zij niet ook een slachtoffer van haar positie als vrouw of kunnen wij haar zien als een heldin, die zich verzet tegen de gender gerichte verwachtingen die de samenleving van haar als moeder en echtgenote heeft? Dit zijn rollen die zij verwacht wordt te spelen naar aanleiding van haar sekse. Tevens is het geen verrassing dat *Madame Bovary* vooral hiermee wordt geassocieerd.

In januari 1857, een jaar na de eerste publicatie van het boek, werd Gustave Flaubert namelijk voor het gerechtshof gedaagd om de seksuele controversie die de roman opriep.⁵ Het argument dat de roman heeft gered van de vergetelheid is dat de auteur men ervan wist te overtuigen dat het boek de jonge dames juist aangaf hoe zij zich niet moesten gedragen. Het boek was volgens de auteur wel degelijk een toevoeging aan de opleiding van de moeders en echtgenotes in spe.⁶ Barbara Vinken zegt hierover: “The shrine of the new, secular religion of the nineteenth century will no longer be the church, but the family; the wife, excluded from the world, is at once the priestess and the sacrifice on the altar of the home.”⁷ De moeder is de spil van het gezinsleven, zij brengt zichzelf als offer om het gezin draaiende te houden. De familie wordt door Vinken gezien als een nieuwe religie waarbij het moederschap geëerd wordt, maar waarbij de vrouw tevens slachtoffer is omdat zij zoveel moet opgeven voor haar gezin. Aan het moederschap wordt ook door Gustave Flaubert veel aandacht besteed.

Het is om deze reden dat ik mij vooral richt op het effect dat het moederschap en het huwelijk op Emma Bovary heeft en ik me niet richt op Emma Bovary als minnares. Vinken zegt ook: “Emma is referred back to the

² Anne Enright, *De Vergeten Wals* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2011).

³ Francine Prose, “An Unrepentant Adulterer,” review of *The Forgotten Waltz*, by Anne Enright, *New York Times*, September 30, 2011, Sunday Book Review, http://www.nytimes.com/2011/10/02/books/review/the-forgotten-waltz-by-anne-enright-book-review.html?pagewanted=1&_r=1&ref=bookreviews.

⁴ Gustave Flaubert, *Madame Bovary* (Amsterdam: Uitgeverij L.J. Veen, 1991).

⁵ Roger Clark, introduction to *Madame Bovary*, by Gustave Flaubert (London: Wordsworth Editions, 2001), V. Verderop in de introductie legt Roger Clark uit dat Gustave Flaubert reeds aanpassingen heeft gedaan aan de definitieve versie van *Madame Bovary*: “Despite the cuts that had been made to the text of the novel, much to its author’s displeasure, official anger was immediate and fierce: the novelist, his publisher and printers were accused of outraging public and religious morality and taken to court in Paris in January 1857.” Roger Clark, “Introduction,” VII.

⁶ Roger Clark, introduction, VI.

⁷ Barbara Vinken, “Loving, Reading, Eating: The Passion of Madame Bovary,” *MLN* 122.4 (2007): 766, accessed January 18, 2012, <http://muse.jhu.edu.proxy.library.uu.nl/journals/mln/v122/122.4vinken01.html>.

very cause of the suffering, marriage.”⁸ Hier ben ik het echter niet mee eens. Het huwelijk is niet de oorzaak van het leed van het hoofdpersonage. Het is eerder het gevolg van een meer diepgeworteld verlangen waaraan zij geen uiting kan geven. De manier waarop dit wordt geuit en de factoren die ervoor zorgen dat zij niet gehoord wordt door haar omgeving (en om niet alleen bekend komen te staan als “adultère”) zal ik bespreken tijdens de analyse van deze roman.

Emma Bovary is een getrouwde vrouw die leeft in het Frankrijk van de 19e eeuw. Wanneer zij op vroege leeftijd haar moeder verliest, geniet zij haar opleiding in een klooster. Eenmaal terug op de boerderij van haar vader ziet zij dokter Charles Bovary als uitvlucht uit dit saaie boerenleven. Emma heeft hoge verwachtingen van haar huwelijk en hoopt hiermee liefde en avontuur te hebben gevonden. Zij hoopt dat al haar dromen nu uit zullen komen.

In de roman focaliseert Emma met enige regelmaat, maar wordt deze positie ook vaak overgenomen door andere personages. Deze caleidoscoop van constant verschuivende focalisatie zorgt voor een gevarieerd beeld van Emma Bovary dat zeker het onderzoeken waard is. Via een narratologische⁹ en semiotische¹⁰ analyse wil ik aantonen hoe de focalisatie in beide boeken mijn kijk, en die van de lezer van de roman, op het hoofdpersonage Emma Bovary beïnvloedt. Op deze manier kan ik de positie van Madame Bovary als moeder en echtgenote vaststellen en wat zij nu werkelijk representeert naar de lezer. Bij focalisatie stel ik mij het volgende voor: “de relatie tussen de gepresenteerde elementen en de visie van waaruit deze worden gepresenteerd.”¹¹ Focalisatie is dus de relatie tussen de visie en datgene wat gezien, of waargenomen wordt. Deze term, geïntroduceerd door Mieke Bal, wijkt af van het welbekende vertelperspectief of *point of view* omdat deze termen geen onderscheid maken tussen wie ziet en wie zegt. Dit vind ik echter wel belangrijk voor een analyse van het werk en daarom is het begrip focalisatie voor een analyse van *Madame Bovary* een van de hoofdtermen die ik zal gebruiken. Een visie of vertelperspectief kan manipulerend werken bij de lezer, een technische term zoals focalisatie kan de aandacht vestigen op de technische kant van een dergelijk manipulatiemiddel.¹²

Focalisatie beïnvloedt de lezer en geeft Emma als vrouwelijke hoofdpersonage een bepaalde positie in het verhaal. Belangrijker zijn nog de verwachtingen die men hierbij koestert. Geven deze verwachtingen de werkelijke positie van de vrouw in de sociale constructie van de samenleving weer, zoals deze uitgebeeld wordt in het narratief? Naast het feit dat focalisatie de lezer kan beïnvloeden een bepaald beeld te vormen over de personages kan het ook helpen bij de analyse van *Madame Bovary*. Ik richt me op gender en hoe dit zich verhoudt tot het moederschap. Dit is niet alleen een rol die biologisch gezien slechts een vrouw ten deel kan

⁸ Vinken, “Loving, Reading, Eating: The passion of Madame Bovary,” 772.

⁹ Een narratologische analyse is een tekstuele analyse. (Focalisatie is een *tool* die ik hierbij gebruik) Narratologie is de tak van wetenschap die zich bezighoudt met de vormen en functies van verhalen. “Een belangrijk onderdeel van de narratologie bestaat dan ook uit de ontwikkeling van concepten om verhalen beschrijfbaar te maken en onderling vergelijkbaar te maken.” Ann Rigney, “Verhalen,” in *Het leven van teksten: Een inleiding tot de literatuurwetenschap*, red. Kiene Brillenburg Wurth en Ann Rigney (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008).

¹⁰ Semiotiek is de leer van tekens. Dit biedt een theoretisch kader voor een diepere betekenisstructuur om een vergelijking op te grondvesten. Rosemarie Buikema, “De verbeelding als strijdtoneel: Sarah Baartman en de ethiek van representatie,” in *Gender in media, kunst en cultuur*, red. Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007), 89-90.

¹¹ Mieke Bal, *De Theorie van Vertellen en Verhalen: Inleiding in de Narratologie* (Muiderberg: Uitgeverij Coutinho, 1978), 108.

¹² Bal, *De Theorie van Vertellen en Verhalen: Inleiding in de Narratologie*, 110.

vallen, maar heeft ook te maken met een gendergericht cultureel en sociaal verwachtingspatroon.¹³ Ik zal mij voornamelijk toespitsen op hoe in deze roman Emma's kind in deze roman de positie van Emma als vrouw weerspiegelt in de maatschappij waarin zij beiden leven. Hiervoor gebruik en analyseer ik enkele sleutelcitaten waarin voornamelijk haar dochter voorkomt. Tijdens het schrijven richt ik me op het beantwoorden van de volgende onderzoeksvraag: op welke manier zorgt de technische verdeling van focalisatie bij de personages onderling ervoor dat de lezer de positie van Emma als vrouw begrijpt en mee kan voelen met het gedrag dat hieruit voortvloeit? Hoe draagt haar dochter bij aan het gendergericht sociale verwachtingspatroon dat een bepaald beeld van Emma schetst als de overspelige echtgenote? Deze vragen vormen de rode draad.

In het eerste deel van deze scriptie behandel ik citaten uit *Madame Bovary* waarin Emma zelf focaliseert en in het tweede deel van deze scriptie bekijk ik haar dochter via andere personages en analyseer ik wat dit over haar zegt, waarna ik mijn conclusie zal trekken. Ik heb voor deze aanpak gekozen omdat ik denk dat het belangrijk is om te kijken of het beeld dat men via de man van Madame Bovary en de dorpsbewoners krijgt verschilt van het beeld dat men krijgt van Emma wanneer zij zelf focaliseert. Naar aanleiding van deze twee hoofdstukken kan ik opmaken of dit beeld verschilt wanneer de focalisatie verschuift, of dat Emma zelf ook bijdraagt aan de gendergerichte positie waarin zij zich lijkt te bevinden. Omdat deze analyse een narratologische aanpak heeft onderzoek ik de tekst alleen op het niveau van het verhaal. Ik behandel de personages als tekstuele constructies.

¹³ "Gender is de sociaal-culturele tegenhanger van 'seks'. Binnen genderstudies hebben we het sociaal-constructivistische inzicht van Simone de Beauvoir (1990 [1949]) ter harte genomen dat we niet als vrouw (of man) geboren worden, maar tot vrouw worden gemaakt in een maatschappij die kenmerkt door patriarchale genderverhoudingen." Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin, "Leeswijzer," in *Gender in media, kunst en cultuur*, red. Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007), 10.

In dit hoofdstuk staan scènes uit *Madame Bovary* centraal waarin de focalisatie voornamelijk bij het vrouwelijke hoofdpersoonage zelf ligt: Emma Bovary. Voor een analyse van deze scènes zet ik eerst uiteen hoe zij zelf bijdraagt aan haar positie als vrouw in de samenleving, het platteland van Frankrijk in de 19e eeuw, waarin zij leeft of in haar relatie. In deze scènes komt ook Emma's dochter voor, Berthe. Het is belangrijk in gedachten te houden dat dit meisje de positie van Emma als hoofdpersoonage reflecteert, maar ook symboliseert.

In *Madame Bovary* verschuift de focalisatie tussen personages onderling. We lezen wat Emma zegt en doet via Emma zelf, maar ook via haar man, haar minnaars, de dorpingen en een niet gespecificeerde verteller. Meer dan eens wordt geschreven dat dit Gustave Flaubert zelf is.¹⁴ Ik kies ervoor om de auteur hierbuiten te laten. Zo scheid ik de wereld van het narratief en de werkelijke wereld van elkaar. Ik noem de focalisator die zich buiten het niveau van het verhaal bevindt de externe verteller.¹⁵

Aan de hand van focalisatie probeer ik in dit hoofdstuk de sympathie of antipathie te meten die door deze narratologische structuur veroorzaakt, dan wel versterkt wordt, bij de lezer. Onder sympathie versta ik: "the quality or state of being affected by the condition of another with a feeling similar or corresponding to that of the other... fellow-feeling."¹⁶ Sympathie zorgt er niet alleen voor dat de lezer mee kan leven als een personage verdriet heeft bijvoorbeeld, maar zich ook in kan leven in deze gevoelens en de handelswijze van Emma Bovary. Dit betekent dat de lezer niet alleen medelijden voelt, zoals bij empathie, maar zich door deze inleving in het personage ook haar gevoelens kan begrijpen en eventueel zelf kan voelen. Het gebruik van focalisatie kan er echter ook voor zorgen dat het omgekeerde gebeurt. Dit wordt verder in het hoofdstuk behandeld. Empathie behelst minder dan sympathie: "Wanneer mensen – in dit geval de lezers – zich een begrijpende voorstelling kunnen maken van anderen – in dit geval dus personages – spreekt men van empathie."¹⁷ Empathie gaat echter vooraf aan sympathie en daarom is het belangrijk deze term ook te situeren.

Annemarie van Buuren concludeert in haar werk "De taal van het hart. Retorica en receptie van de hedendaagse streekroman" dat streekromans retorische elementen bevatten die uitnodigen tot betrokkenheid bij bepaalde romanpersonages. Zij zegt echter ook: "Dat wil echter niet zeggen dat alle lezers die op de tekstuele uitnodiging tot betrokkenheid ingaan, dezelfde betekenissen aan het verhaal toekennen. De specifieke invulling die uiteindelijk aan het vertelde wordt gegeven is van veel meer factoren afhankelijk, zoals levenservaring, of

¹⁴ Leo Bersani, "The Narrator and the Bourgeois Community in *Madame Bovary*," *The French Review* 32 (1959): 527, accessed January 12, 2012, [http://www.jstor.org.proxy.library.uu.nl/sici?origin=utrecht&sici=0016-111X\(195905\)32:6<527:TNATBC>2.0.CO](http://www.jstor.org.proxy.library.uu.nl/sici?origin=utrecht&sici=0016-111X(195905)32:6<527:TNATBC>2.0.CO).

¹⁵ "In het geval van fictie is de verteller-focalisator [externe verteller] in principe *alwetend*.[...] is niet gebonden aan de fysieke wetten van de verhaalwereld." Dit citaat is afkomstig uit: Ann Rigney, "Verhalen," 185.

¹⁶ Helle Mathiasen, "Empathy and Sympathy: Voices from Literature," *The American Journal of Cardiology* 97 (2006), accessed February 3, 2012, <http://www.sciencedirect.com.proxy.library.uu.nl/science/article/pii/S0002914906004413>.

¹⁷ Els Andringa, "Reële lezer," in *Het leven van teksten: een inleiding tot de literatuurwetenschap*, red. Kiene Brilenburg Wurth en Ann Rigney (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008), 253.

zelfs het tijdstip waarop het verhaal wordt gelezen.”¹⁸ Focalisatie beïnvloedt volgens Annemarie van Buuren in grote mate de betrokkenheid van de lezer bij een personage. Geen enkele lezer is echter hetzelfde, hier houd ik rekening mee tijdens het analyseren van de manier waarop de lezer positief, dan wel negatief, beïnvloed wordt in zijn of haar sympathie voor Emma Bovary als hoofdpersonage.

Op welke manier zorgt deze technische verdeling van de focalisatie bij de personages onderling ervoor dat de lezer de positie van Emma als vrouw begrijpt en mee kan voelen met het gedrag dat hieruit voortvloeit?

Moeder zijn is een component van de identiteit van Emma Bovary, maar deze last wil zij eigenlijk achteraf gezien niet dragen. Toen ze trouwde met Charles Bovary dacht zij dat dit haar zou bevrijden van het saaie leven op de boerderij van haar vader. Ze fantaseerde over een huwelijk vol romantiek en spanning. Charles zou ervoor zorgen dat ze verder kwam in het leven. Wanneer ze erachter komt dat het getrouwde leven helemaal niet zo spannend is en ze zich gevangen voelt in haar huwelijk, lijkt het moederschap een uitweg te bieden. Als de baby een jongen zou zijn geweest zou dit als een bevrijding zijn gekomen.

Zij wilde een zoon hebben; hij moest sterk zijn en donker en zou Georges heten; en deze gedachte, om een mannelijk wezen voort te brengen, koesterde zij als een kans op vergelding voor al haar machteloosheid uit het verleden. Een man is tenminste vrij; hij kan zijn hartstochten uitleven [...]. Een vrouw daarentegen wordt voortdurend belemmerd. Passief en meegaand tegelijk heeft zij de zwakheid van het vlees en haar wettelijke afhankelijkheid tegen. ‘Het is een meisje!’ zei Charles. Zij wendde haar hoofd af en kreeg een flauwte.¹⁹

In de eerste regels ligt de focalisatie bij Emma zelf. Het zijn haar private gedachten die de lezer duidelijk maken waarom Emma een zoon wil krijgen. Via Emma zien wij haar gedachten. Door middel van twee lange eerste zinnen die alleen maar onderbroken worden door een “;” leest de lezer met ingehouden adem naar het eind van de focalisatie door Emma Bovary. De interpunctie “.” staat voor een pauze en zolang de zin nog doorloopt, en er nog geen punt achter de zin staat, krijgt de lezer ook geen kans om pauze te nemen. Doordat deze gedachten nu ook even snel door het hoofd van de lezer gaan voelt hij of zij dezelfde opwindings die Emma ervaart bij de gedachte aan een “mannelijk wezen”. Dit “mannelijk wezen” kan haar de vrijheid bieden die zij zichzelf niet kan geven. Van het sterke verlangen dat de lezer voelt bij Emma gaat de lezer vervolgens naar de laatste drie regels van deze scène. Deze lijken een samenvatting of uitleg van de positie van de vrouw in de samenleving. Het lijkt hier alsof de externe verteller het overneemt ten gunste van Madame Bovary, omdat het de lezers inzicht geeft in het sterke verlangen dat zij zojuist met Emma hebben meebeleefd. Wanneer de externe verteller vervolgens ‘ziet’ dat zij flauwvalt, wekt dit het medeleven en niet alleen het medelijden op van de lezer. Het flauwvallen in de

¹⁸ Annemarie van Buuren, “De taal van het hart. Retorica en receptie van de hedendaagse streekroman” (PhD diss., Rijksuniversiteit Groningen, 2005), 7. Annemarie van Buuren is gepromoveerd aan de Rijksuniversiteit van Groningen met dit proefschrift en onderzoekt hierin de aantrekkingskracht van streekromans op vrouwen. Zij laat met dit proefschrift onder andere zien dat zich in eenvoudige plotsstructuur, van de op het eerste oog sentimentele liefdesgeschiedenis, een dubbelperspectief zit, met speciale aandacht voor het moederpersonage.

¹⁹ Flaubert, *Madame Bovary*, 211

laatste regel benadrukt ook Emma's vrouwelijkheid. Waar een man actief is, is een vrouw passief/ziek. Op deze manier worden arbitraire eigenschappen tussen man en vrouw verdeeld en als gedetermineerd beschouwd. Het afwenden van het hoofd laat Emma's passiviteit zien. Waar mannen eerder een "lack of emotion"²⁰ lieten zien, werden vrouwen als emotionele wezens bestempeld. Dit werd ook wel aangeduid als vrouwelijke hysterie. De "flauwte" die Emma krijgt duidt hierop. Zij probeert niet te verbergen dat haar emoties haar hier teveel worden.

Barbara Vinken benadrukt in haar artikel "Loving, Reading, Eating: The Passion of Madame Bovary" ook dat hysterie, in het Frankrijk van de 19^e eeuw, een typische vrouwenziekte is waarvoor regelmatige seksuele activiteit genezing biedt.²¹ Zoals de externe verteller de lezer ook al duidelijk maakt, een vrouw heeft haar wettelijke afhankelijkheid tegen en daarom is het huwelijk de oplossing voor deze vrouwenziekte. Dit werd althans zo gedacht in de 19^e eeuw in Frankrijk. Emma valt hierin terug door de teleurstelling die zij ervaart wanneer zij het leven schenkt aan een meisje. De dochter is later niet in staat om Emma te bevrijden en herinnert haar aan haar eigen positie als vrouw. Emma ziet in Berthe zichzelf gereflecteerd, een toekomstige vrouw die eenzelfde toekomst tegemoet gaat. Hierin zijn zij als vrouwen lotgenoten. Het moederschap werkt als een spiegel.

Het moederschap is een van de aspecten waaruit de identiteit van een vrouw kan bestaan. Om te bepalen wat gender voor invloed heeft op de manier waarop een vrouw vorm kan geven aan haar identiteit moet ik verschillende aspecten vergelijken. Na zojuist met het bovenstaande citaat uit *Madame Bovary* een indruk te hebben gegeven van het vrouwelijke hoofdpersonage zal ik in de volgende citaten dieper ingaan op hoe het vervullen van een moederrol bijdraagt aan de positie van Emma als vrouw in de samenleving waarin zij leeft.

Het volgende citaat uit *Madame Bovary* wordt wederom op twee verschillende manieren aan ons als lezer verteld, allereerst door de externe verteller, die de gebeurtenis waarneemt, en daarnaast door Emma als interne focalisator. Deze externe verteller laat de lezer zien wat Berthe doet en hoe Emma reageert. Emma's woorden worden in de directe rede verteld. Focalisatie kan opgedeeld worden in degene die ziet en degene die zegt. In deze scène loopt dit door elkaar.

'Laat me met rust!' en ze duwde het kind met haar hand van zich af. Even later kwam de kleine nog dichterbij tegen haar knieën aan staan, en met haar armpjes op haar leunend, keek zij met haar grote blauwe ogen naar Emma op, terwijl er uit haar mond een helder straaltje speeksel neerdroop op haar zijden short. [...] Het kind schrok van haar gezicht en begon te huilen. 'Hè!

²⁰ J.A. Shaw, "Against Myths and Traditions that Emasculate Women: Language, Literature, Law and Female Empowerment," *Liverpool Law Rev* (2010), 36, accessed December 21, 2011, <http://www.springerlink.com.proxy.library.uu.nl/content/7r7t78wk74174854/>.

²¹ "Marriage, which, according to the commonplaces of the time, is supposed to liberate woman from hysteria through regular sexual activity, is, on the contrary, the cause of hysterical symptoms. The birth of her child, the high point of a feminine life, makes Madame Bovary fall into a swoon of disappointment." Dit citaat is afkomstig uit: Barbara Vinken, "Loving, Reading, Eating: The Passion of Madame Bovary," 767.

Laat me dan toch met rust!' zei ze en gaf haar een duw met haar elleboog. Berthe tuimelde tegen een koperen handvat van de commode [...].²²

De belangrijkste informatie komt van Emma, zij is degene die in de directe rede spreekt. Zij wil niet door haar dochter gestoord worden en negeert haar. Ons medelijden met de dochter van Emma wordt opgewekt door het beeld dat geschetst wordt door de externe verteller. Deze laat ons zien hoe Berthe met haar grote blauwe ogen omhoog kijkt naar haar moeder. Deze "grote blauwe ogen" roepen mogelijk vertedering op bij de lezer. Alleen de externe verteller kan dit hebben toegevoegd, omdat het overduidelijk is dat Berthe bij Emma in deze scène niet zulke gevoelens oproept. Het kind probeert constant haar aandacht te trekken, maar zij wijst Berthe steeds geïrriteerd af. Het gedeelte: "Het kind schrok van haar gezicht en begon te huilen" wijst erop dat de externe verteller het overneemt, aangezien Emma niet haar eigen gezichtsexpressie kan zien.

Doordat er twee verschillende manieren van focalisatie gebruikt worden, wordt het beeld dat de lezer krijgt van Emma's onverschilligheid en Berthes breekbaarheid compleet. De visie van de externe verteller die aan ons beeld van Emma is toegevoegd laat ons de situatie afkeuren. Wanneer de focalisatie geheel bij Emma had gelegen - Emma ziet en zegt - hadden we haar reactie mogelijk kunnen begrijpen, hier sympathie voor op kunnen brengen. Deze manier van focaliseren in deze scène zorgt er echter voor dat de lezer geen sympathie heeft voor de manier waarop Emma met haar kind omgaat. Zonder enig begrip voor haar is de enige conclusie dat een moeder niet op deze manier zou moeten handelen. De focalisatie creëert een bepaalde verwachting van Emma als moeder.

Wanneer ik de scène verder interpreteer zie ik een moeder die op dat moment geen moeder wil zijn. Het lijkt erop dat zij zich slechts gedraagt zoals van haar verwacht wordt als moeder in het bijzijn van anderen, alleen dan toont zij genegenheid.²³ In dit citaat is Emma namelijk alleen met haar dochter in de kamer. Een getrouwde vrouw in de Franse samenleving van de 19^e eeuw wordt, als tweede stap, logischerwijs moeder. Dit wordt verwacht door de echtgenoot en zijn familie, om de familielijn voort te zetten. Maar ook de samenleving zal op den duur gaan praten wanneer een jong pas getrouwd stel geen kinderen krijgt. Emma heeft dus weinig keus. Wanneer ik het narratief van Gustave Flaubert in de context plaats van de 19e eeuw vermoed ik dat Emma hier niet anders over zal hebben gedacht. Waar zij wel over nadacht was het feit dat een zoon haar meer vrijheid zou kunnen bezorgen. Een man kon immers gaan en staan waar hij wilde in die tijd. Uiteraard is deze scène alleen niet genoeg om tot de slotsom te komen dat zij zich in een sociaal verwachtingspatroon geforceerd voelt. Dit zal – wel of niet – uit de rest van mijn analyse moeten blijken.

²² Flaubert, *Madame Bovary*, 143.

²³ Onder andere deze twee citaten laten dit zien:

"Zij verklaarde dol op kinderen te zijn. Berthe was haar troost, haar lust en haar leven, en zij gaf bij haar liefkozingen lyrische ontboezemingen ten beste die bij en ander publiek dan de dorpsbewoners van Yonville de herinnering zouden hebben opgeroepen aan la Sachette uit *Notre Dame de Paris*." Flaubert, *Madame Bovary*, 132.

"Geef haar maar eens hier! zei de moeder, en zij snelde haar tegemoet om haar te kussen. 'Ik houd zó veel van je, arm kind, zó veel!' [...] Daarna kuste zij het kind nogmaals en gaf het met tranen in haar ogen terug aan het dienstmeisje, dat versteld stond over deze uitbarsting van tederheid." Flaubert, *Madame Bovary*, 210.

Emma lijkt zich als personage te schikken in de rol die haar omgeving voor haar als vrouw in gedachten heeft. Zij lijkt echter te spelen met de verschillende rollen die zij als vrouw kan aannemen. Emma lijkt te worstelen met datgene wat zij eigenlijk voor zichzelf wil en met datgene waarvan ze het gevoel krijgt dat ze het moet doen, of misschien beter gezegd: wat van haar verwacht wordt hoe zij zich moet gedragen. Haar meest bekende rol is de rol van overspelige echtgenote, hier is de roman van Flaubert bekend om geworden. Het volgende citaat uit *Madame Bovary* laat zien hoe zij vernuftig wisselt tussen haar moederrol en haar rol als minnares.

‘Neem me mee!’ riep ze uit. ‘Schaak me!... O, alstjeblijft!’ [...] ‘Maar....’ zei Rodolphe.

‘Wat?’

‘En je dochtertje dan?’

Zij dacht even na en antwoordde toen: ‘Dat moet dan ook maar mee!’

‘Wat een vrouw!’ zei hij bij zichzelf, terwijl hij haar nastaarde.²⁴

Bovenstaand citaat betreft een dialoog tussen Emma en haar eerste minnaar Rodolphe. De focalisatie is verdeeld. Rodolphe ziet, omdat hij het laatste woord heeft en we in de laatste regel lezen hoe hij haar nastaat en wat mompelt, iets wat zij niet kan hebben gehoord. Ze spreken beiden in de directe rede en zijn beiden echt aanwezig tijdens het gesprek, daarom nemen ze ook allebei het gedeelte van ‘wie zegt’ op zich.

Onlangs het feit dat zij ieder een ongeveer gelijk aandeel hebben in de focalisatie, zegt dit citaat voor mij vooral iets belangrijks over Emma en haar dochtertje. Uit de eerste regel blijkt Emma’s wanhoop, zij spreekt smekend en in gebiedende wijs. Deze scène representeert tevens openlijke uiting van emotie. Dit is ook deel van een gegenderd verwachtingspatroon, evenals hysterie. De eerste reactie van Rodolphe is de vraag waar haar dochtertje is zonder haar moeder. Het lijkt alsof zij zich even geen raad weet met haar rol als moeder en haar rol als minnares. Het gedeelte: “Zij dacht even na [...]”, geeft dit aan. Deze beide rollen zijn deel van haar identiteit. Hoewel het lijkt alsof zij aan de tweede rol meer waarde hecht dan aan de eerste, heeft Emma wel degelijk een band met Berthe.

Dit kan twee dingen betekenen. Ten eerste zou het kunnen zeggen dat Emma op haar eigen manier om Berthe geeft, maar ze kan ook beïnvloed worden door de gender-gerelateerde sociale en culturele verwachting die Rodolphe van haar heeft. Bewust of onbewust realiseert zij zich dat het van haar verwacht wordt om zich om haar dochter te bekommeren. Het is wellicht daarom dat Emma snel zegt: “[...] Dat moet dan ook maar mee!” Het is veelzeggend dat Emma “dat” zegt in plaats van “zij”, alsof zij haar dochter niet als een persoon ziet, maar als een last. De lezer kan bij dit citaat in principe zelf (on-)bewust beslissen of hij of zij zich inleeft in Emma of haar minnaar. De scène velt geen oordeel, hoewel de laatste regel eventueel van verbijstering kan spreken omdat Emma haar dochter schijnt te zijn vergeten. Maar ook dit kan zelf ingevuld worden door de lezer. De gehele roman spreekt over het algemeen tegen het gedrag van Emma Bovary, maar de externe verteller lijkt de ene keer de sympathie en de andere keer de antipathie van de lezer te beïnvloeden. In het boek *Het leven van teksten* wordt gezegd: “Al direct na het lezen van een zin is een lezer meestal niet meer in staat om deze letterlijk te

²⁴ Flaubert, *Madame Bovary*, 234.

reproducen. Bliksemsnel vinden selectie en soms ook aanvulling plaats om te begrijpen wat er staat en datgene in het lange termijn geheugen op te slaan [...].²⁵ Dit wil zeggen dat de lezer per scène sympathie of antipathie kan hebben voor Emma, maar de algemene indruk, die hij of zij heeft van het personage, ontwikkelt zich tijdens het lezen en niet tijdens één scène. Het gaat om het gevoel dat achterblijft bij de lezer wanneer hij of zij zich weer geconfronteerd ziet met een handeling van Emma die tegen haar spreekt. Of een lezer zich wel of niet kan inleven in Emma als personage ontwikkelt zich dus ook tijdens het lezen, focalisatie beïnvloedt dit

Als vrouw heeft Emma niet dezelfde bewegingsvrijheid als Rodolphe. Berthe staat hier symbool voor. Rodolphe kan gaan en staan waar hij maar wil en daarom wil Emma met hem mee. Emma ziet haar affaire als een mogelijke bevrijding. Op het moment dat zij zwanger was hoopte ze op een zoon, dit zou een ontsnapping kunnen betekenen en vrijheid. Zodra het duidelijk werd voor Emma dat ze moeder van een dochter is geworden, bleek de rol van moeder haar niet meer te kunnen bevrijden. Barbara Vinken geeft hier in haar artikel een goede beschrijving van: "What for the time was the fulfillment of true femininity is, for Madame Bovary, nothing more than a role [...]."²⁶ Ik wil nadruk leggen op het feit dat Vinken ook erkent dat Emma een bepaalde rol aanneemt die men bij haar als vrouw verwacht. Emma heeft altijd al doorgehad dat zij de juiste man nodig had om te komen waar ze wil komen. Hiervoor neemt zij verschillende rollen aan. Zij kan niet dichter bij het begrip vrijheid komen dan dit. Haar rol als minnares is een nieuwe ontsnappingspoging. Ondanks het feit dat zij zich realiseert dat zij als vrouw weinig vrijheid heeft, buit zij haar vrouwelijkheid uit tot het maximale. Pamela Pattynama geeft in haar werk "Passages"²⁷ een interessant voorbeeld van het boek *The Woman Warrior*²⁸ waarin een jonge vrouw in de jaren 60 van de 20^e eeuw zich juist heel erg mannelijk probeert te gedragen om haar doel te bereiken. "Ze richt zich op 'mannelijke' activiteiten: denken, studeren [...]."²⁹ Uiteindelijk komt het hoofdpersonage uit dit boek tot de slotsom dat het niet geholpen heeft, zij is nog steeds een vrouw en geen man. Beide hoofdpersonages hebben op verschillende manieren geprobeerd meer vrijheid voor zichzelf te krijgen, maar de uitkomst is hetzelfde gebleven. Met de hulp van dit voorbeeld kan ik in ieder geval alvast een conclusie trekken: de vrijheid van deze vrouwelijke hoofdpersonages ligt niet in hun eigen handen. Dit is wellicht een eerste teken dat de positie van de vrouw door de samenleving waarin zij leven sociaal en cultureel bepaald is.

Focalisatie als een hulpmiddel zorgt voor manipulatie van de sympathie of antipathie die de lezer voor Emma als personage voelt. In het eerste citaat waarin Emma flauwvalt, geeft de externe verteller eerst extra inzicht in Emma's positie als vrouw. Als dit niet zo gefocaliseerd was, had de lezer Emma's reactie wellicht niet begrepen. In de tweede scène negeert en bezeert Emma haar dochter. De manier waarop dit verteld wordt aan de lezer laat hem of haar juist antipathie voelen voor het personage. Wat Emma's positie als vrouw ook mag zijn, zij lijkt een slechte moeder te zijn. Op deze manier beïnvloedt focalisatie de manier waarop de lezer mee kan voelen met het

²⁵ Andringa, "Reële lezers," 233.

²⁶ Vinken, "Loving, Reading, Eating: The Passion of Madame Bovary," 767.

²⁷ Pamela Pattynama, "Passages" (PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1992). Professor dr. Pamela Pattynama is onder andere gespecialiseerd in (post-) koloniale discours en de representatie van gender en mixed race in films en literatuur. Dit academisch proefschrift behandelt onder andere het wordingsproces van het vrouwelijk subject door middel van focalisatie.

²⁸ Maxine Hong Kingston, *The Woman Warrior* (New York: Random House, 1975).

²⁹ Pattynama, "Passages," 104.

personage en zelfs of hij of zij zich in haar kan inleven. Op welke queeste/zoektocht naar vrijheid zij ook is, door de gebruikte focalisatie overheerst het onbegrip voor Emma bij de lezer.

Van Buuren aarzelt niet om te zeggen dat de moederpersonages in de streekroman een zeer sterke positie hebben. Zij zijn vaak alwetend en blijken in visueel en narratief opzicht een zeer sterke positie te hebben.³⁰ Emma heeft juist een zwakke positie in het verhaal omdat zij geen sterke narratieve positie heeft. Zelfs wanneer zij focaliseert lijkt de externe verteller haar tegen te werken met focalisatie aan zijn zijde. In *Madame Bovary* heerst een onderliggende structuur van macht en onmacht³¹, dit komt wel overeen met een van de vereiste kenmerken van een streekroman. Zij zegt ook dat de focalisatiestructuur doet meelevens met degene die machteloos is. In dit geval is dit Emma Bovary in haar positie als vrouw, dit zou volgens de theorie van Annemarie van Buuren in haar voordeel moeten werken.

De focalisatie in deze scènes zorgt er ook voor dat ik de gender-gerelateerde verwachting van Emma als vrouw kan blootleggen, doordat deze manier van het manipuleren van de sympathie en antipathie voor haar personage laat zien dat het narratief de lezer bewust een bepaalde richting in wil sturen.

In het volgende hoofdstuk behandel ik citaten waarin andere personages, vrouwelijk en mannelijk, focaliseren. Ter sprake komt wat focalisatie in dat geval voor de karakterisering van Emma's personage betekent.

³⁰ Buuren, "De taal van het hart. Retorica en receptie van de hedendaagse streekroman," 89.

³¹ Buuren, "De taal van het hart. Retorica en receptie van de hedendaagse streekroman," 84.

In het vorige hoofdstuk heb ik bekeken wat focalisatie met de sympathie doet die de lezer wel of niet voor Emma Bovary heeft en hoe dit de verwachtingen beïnvloedt die men van haar als vrouw heeft. In dit hoofdstuk kijk ik hoe de karakterisering van Emma als personage deze verwachtingen aanscherpt. Tevens staat er weer een aantal belangrijke scènes centraal waarbij de focalisatie dit keer niet bij Emma Bovary ligt, maar bij andere personages uit *Madame Bovary*.

In *Narrative Fiction*³² plaatst Shlomith Rimmon-Kenan personages op de volgende manier in het narratief: “In the text characters are nodes in the verbal design; in the story they are – by definition – non (or pre-) verbal abstractions, constructs.”³³ Zij zegt eigenlijk dat personages onder andere gevormd worden door conversaties in de tekst. Hierbij speelt focalisatie een grote rol. Focalisatie gaat om wie ziet en wie zegt, op deze manier kan er een beeld van Emma worden gevormd. Er zijn twee theorieën om te kijken naar personages in een tekst: de semiotische theorie en de mimetische theorie.³⁴ De mimetische theorie gaat er vanuit dat personages imitaties zijn van echte mensen, de semiotische manier gaat er vanuit dat personages ingebed zijn in de tekst, als een deel van het design van het narratief. Ik houd me bezig met deze laatste theorie omdat ik karakterisering koppel aan focalisatie en dit is een tekstueel hulpmiddel waar de semiotische theorie van Rimmon-Kenan bij aansluit.

In de volgende scène hebben we te maken met een interne focalisator op het niveau van Charles. Dit is Charles zelf, omdat de lezer in zijn gedachten kan kijken. Er wordt niet hardop gesproken. Charles ziet en hij zegt:

Wat zou ze later mooi zijn als ze een jaar of vijftien was; ze zou op haar moeder lijken en net als zij 's zomers grote strohoeden dragen! De mensen zouden hen uit de verte voor twee zusjes aanzien. Hij kon zich nu al voorstellen hoe zij 's avonds bij hen zat, met een werkje onder de lamp; zij zou pantoffels voor hem borduren, bezig zijn met het huishouden, en het hele huis zou zijn vervuld van haar vrolijkheid en liefalligheid.³⁵

Uit dit citaat blijkt dat Berthe in zijn toekomstfantasie het evenbeeld is van haar moeder, zoals zij nu is. Chatman zegt dat de vorm van een personage is samengesteld uit verschillende “traits”.³⁶ Uit bovenstaande regels kan ik onder andere opmaken dat Emma vaak grote strohoeden draagt en vooral bezig is met het huishouden. Ook brengt zij Charles in vervoering met haar vrolijkheid en liefalligheid, dit zijn ook “traits” van Emma's karakter.

³² Shlomith Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction* (Londen: Routledge, 2009).

³³ Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction*, 33.

³⁴ Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction*, 33.

³⁵ Gustave Flaubert, *Madame Bovary*, 236.

³⁶ Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction*, 38.

Deze manier van het presenteren van karaktereigenschappen wordt “direct definition”³⁷ genoemd. Deze is te herkennen aan het gebruik van adjectieven en zelfstandig naamwoorden. Kort samengevat lees ik in dit citaat de eigenschappen vrouwelijk, verzorgend, vrolijk en liefvallig. Het narratief laat via hun dochter Berthe zien wat voor persoon Emma is in de ogen van Charles.

Tevens schetst Charles in deze passage de verwachting die hij heeft van Emma, via zijn dochter. Dit lees ik in de woorden: “Net als zij [...]” Het is opvallend dat Emma deze kwaliteiten – onder andere borduren en het huishouden - heeft in de ogen van Charles, of verwacht wordt te hebben, terwijl het juist de zaken zijn die Emma niet wil doen. Omdat dit in de ogen van Charles normaal is, is dit citaat weer een bewijs voor de sociaal en cultureel bepaalde sociale verwachtingen van Emma, maar ook van haar dochter. Karakterisering helpt hierbij. Ondanks het feit dat Emma niet in deze scène voorkomt kan ik via focalisatie opmaken wat Emma’s rol is in hun huwelijk en welke “traits” Charles prominent op de voorgrond stelt. Emma’s rol als moeder van een dochter symboliseert ook hier weer haar positie als vrouw in de maatschappij van de 19e eeuw. Rimmon-Kenan waarschuwt de lezer wel dat het op deze manier schetsen van de eigenschappen van een personage niet altijd even objectief is. “Direct definition” biedt de eigenschappen van het personage aan op een presenteerblaadje en geeft de lezer geen ruimte om dit zelf te overdenken. Focalisatie beïnvloedt de lezer hetzelfde te vinden of te denken. Zij zegt: “[...] Their views need not be taken as reliable affirmation of these qualities in a character whose exceptionality may be only in the eyes of mediocre beholders.”³⁸ Focalisatie stelt de bovengenoemde eigenschappen vast in het narratief. Echter helpt de analyse van dit citaat mij tevens de positie, die zij als vrouw krijgt door deze eigenschappen, bloot te leggen.

Het volgende citaat geeft enkele nieuwe “character traits” aan via “indirect definition”. De focalisatie ligt in dit citaat bij de alwetende verteller en daarnaast weer bij het personage Charles, die alleen met zijn dochter in de tuin zit. De alwetende verteller is aanwezig doordat er meerdere malen het woord “hij” of “hem” gebruikt wordt in plaats van “ik” of “mijn”. In de laatste zin spreekt Charles in de directe rede en is het duidelijk dat de scène niet in zijn geheel samengevat wordt door een externe instantie, maar er ook daadwerkelijk een personage medeverantwoordelijk is voor de focalisatie.

Na het eten wandelde hij in zijn eentje door de tuin; hij nam de kleine Berthe op schoot, sloeg zijn medisch tijdschrift open en probeerde haar te laten lezen. Het kind, dat nog niet op school zat, keek hem al gauw met grote verdrietige ogen aan en begon te huilen. [...] Even later kreeg het kind het koud en vroeg om haar moeder. ‘Roep Félicité maar,’ zei Charles. ‘Want je weet best, liefje, dat mama niet gestoord wil worden.’³⁹

Bovenstaand citaat heeft geen directe “traits” zoals in het vorige citaat, maar zegt wel degelijk iets over Emma.

³⁷ Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction*, 60.

³⁸ Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction*, 60.

³⁹ Flaubert, *Madame Bovary*, 346.

Charles zegt dat “mama niet gestoord wil worden” en dit roept vragen op bij de lezer. Waarom wil Emma niet gestoord worden? In een eerdere passage is namelijk te lezen dat Emma gewoon thuis is en zich met boeken op haar kamer heeft afgesloten voor de buitenwereld: “Mevrouw was op haar kamer. Niemand kwam erin. Zij zat er de hele dag [...]”⁴⁰ De scène laat het aan de lezer over om een mening te vormen, er wordt geen mening gemanipuleerd zoals bij het citaat in hoofdstuk 1 waar de alwetende verteller sympathie oproept voor de huilende Berthe en bij de lezer weerzin opwekt voor Emma als personage. Dit is belangrijk om te vermelden, omdat het deze analyse van Emma betrouwbaarder maakt. Het citaat vormt indirect een beeld van Emma als een vrouw die weinig interesse heeft voor het moederschap. Het is geen sleutelmoment in het verhaal, maar het illustreert op subtiele wijze de moeder-dochter verhouding tussen Emma en Berthe.

Naast de moeder-dochterverhouding is ook Emma’s genderpositie af te lezen uit het citaat. Dit maak ik ook op uit de laatste regel: “Even later kreeg het kind het koud en vroeg om haar moeder: ‘Roep Félicité maar,’ zei Charles.” Naast het feit dat Emma niet beschikbaar is om Berthe te troosten, lijkt het in ieder geval niet de taak van Charles om het verdriet van Berthe weg te nemen. Dit is niet alleen haar taak omdat zij de moeder is van Berthe, maar nog belangrijker; zij is de vrouw in hun huwelijk. Daarom is dit haar taak. Naast de eerste interpretatie – dat Emma zich niet zoveel met het moederschap bezig lijkt te houden – is de tweede interpretatie die ik uit dit citaat haal dat de zorg voor het kind de taak van de moeder is, of anders gezegd: de taak van de vrouw. De verwachting lijkt te zijn dat een vrouw automatisch een moederlijk en verzorgend type is en andersom. Aan de hand van deze scène wordt duidelijk dat hier sprake is van een gender-gerelateerde sociale en culturele verhouding in *Madame Bovary*.

Ook de analyse van het volgende citaat laat zien dat de rol van moeder en de rol van echtgenote prominent met elkaar verweven lijken te zijn. De druk van buitenaf wordt opgevoerd wanneer Homais, de goed bevriende apotheker, zich gaat bemoeien met de muzikale opvoeding van de dochter van Charles. Hij zegt: “Bedenk bovendien wel, beste vriend, dat als uw vrouw nu les krijgt, u later heel wat uitspaart op de muzikale opleiding van uw dochtertje! Ik voor mij vind dat moeders zelf hun kinderen moeten onderrichten.”⁴¹ Uit dit citaat kan ik opmaken dat er een bepaalde verwachting uitgaat naar Emma. Het lijkt erop dat de echtgenote nog maar één belangrijke taak heeft wanneer zij eenmaal een kind of kinderen heeft: binnenshuis voor dit nageslacht zorgen.⁴² Haar hele jeugd wordt de vrouw hiervoor opgeleid, Emma is hierop geen uitzondering. Volgens de apotheker spreekt het dorp over het feit dat Emma Bovary geen piano meer speelt. Voorafgaand aan deze scène is in de roman te lezen dat Charles zich zelf ook al zorgen maakt om Emma. Charles ziet dit zelf als zelfmoord van haar

⁴⁰ Flaubert, *Madame Bovary*, 345.

⁴¹ Flaubert, *Madame Bovary*, 314.

⁴² Julia J.A. Shaw zegt in in haar artikel dat er in het Europa van de 19e eeuw een duidelijke genderverdeling is tussen de publieke en de privésfeer wat betreft de verwachtingen tussen de man en de vrouw in het gezin: “Women are still expected to adopt the subordinate role as much controversy still revolves around the differentiation of the public and the private sphere; [...] fit primarily for child-rearing [...] supporting the idea that a woman’s worth is in her role as mother.” Dit komt uit een hoofdstuk over de 19e tot en met de 21e eeuw van een artikel dat de mythen rondom vrouwen door de eeuwen heen behandelt. Julia J. A. Shaw, “Against Myths and Traditions that Emasculate Women: Language, Literature, Law and Female Empowerment,” 34.

identiteit.⁴³ De perfecte getrouwde vrouw zou als vrouw des huizes de piano moeten kunnen bespelen voor haar man en voor haar gasten. In dit discipline zou Emma ook haar dochter moeten kunnen onderwijzen. Het citaat representeert het feit dat Emma juist niet de eigenschappen bezit die men van haar als getrouwde vrouw verwacht. Sarah Hurlburt beweert in haar essay "Educating Emma: A Genetic Analysis of Reading in *Madame Bovary*"⁴⁴ dat het hier fout is gegaan in de kindertijd van Emma Bovary zelf. Omdat Emma's eigen moeder vroeg in haar jeugd is overleden, heeft zij zelf ook niet het goede voorbeeld gekregen. Sarah Hurlburt zegt: "[...] her mother, considered the principal educator of any young girl in the nineteenth century, appears only as a source of sentimental inspiration after her death."⁴⁵ Zij benadrukt hiermee, wat ik ook aflees uit het citaat uit *Madame Bovary*, namelijk dat een moeder aan haar dochter moet onderwijzen hoe zij een goede vrouw wordt, omdat het anders mis gaat met het meisje. Het argument van Sarah Hurlburt komt overeen met het argument van de apotheker, maar ik spreek dit tegen omdat ik niet vind dat dit de reden is dat Emma Bovary zich in deze roman anders gedraagt dan van haar verwacht wordt. Emma toont hier haar individualiteit als personage, terwijl Hurlburt er vanuit gaat dat er iets mis met haar is, omdat zij zich anders gedraagt dan men van haar verwacht. Hurlburt vindt dat Emma als personage anders was geweest als zij als jong meisje door haar moeder zou zijn onderwezen.

Wanneer ik de vorm van focalisatie analyseer in dit citaat kan ik verschillende vormen hiervan ontwaren. Homais spreekt in de directe rede op het niveau van het narratief, maar Charles neemt voor het grootste gedeelte de focalisatie op zich, omdat de lezer in zijn gedachten kan meekijken en hij verschillende scènes laat samenvloeien. Emma is niet bij het gesprek dat Charles heeft met Homais en Charles is de enige die haar reactie hierop even later in de passage kan navertellen. Hierdoor kan ik vaststellen dat Charles zowel de externe verteller als de focalisator is op het moment dat hij deze gebeurtenissen in zijn eigen hoofd nog eens langs laat komen. Homais is focalisator binnen deze samenvatting, omdat hij in de directe rede spreekt. Dit laat zien dat wederom de representatie van het karakter van het personage Emma beïnvloed en gevormd wordt door andere personages.

Als het om karakterisering gaat zegt dit citaat iets heel anders over Emma wanneer deze gelezen wordt door een lezer uit de 19^e eeuw, dan wanneer ik dit citaat in de 21^e eeuw analyseer. De lezer uit de 19^e eeuw zal waarschijnlijk concluderen wat al gezegd lijkt te worden: dat Emma niet het voorbeeld is van een goede echtgenote en moeder wanneer zij haar dochter niet zelf kan onderwijzen. Door middel van "indirect definition" concludeert de lezer dat Emma een minder goede echtgenote is dan dat zij zou moeten zijn. Haar personage heeft minder verzorgende eigenschappen dan de eigenschappen die Charles haar in het eerste citaat van dit hoofdstuk toedicht, of wil dat zij bezit. Als lezer in de 21^e eeuw kan ik concluderen dat Berthe ook in dit citaat de positie van Emma als vrouw – onlosmakelijk verbonden met echtgenote en moeder – representeert. Het citaat is

⁴³ "Dat kwam Bovary voor alsof er een deel van haar wezen tot zelfmoord werd gedreven!" Flaubert, *Madame Bovary*, 314.

⁴⁴ Sarah Hurlburt, "Educating Emma: A Genetic Analysis of Reading in *Madame Bovary*," *Nineteenth-Century French Studies* 40 (2011), accessed January 15, 2012, http://muse.jhu.edu.proxy.library.uu.nl/journals/nineteenth_century_french_studies/v040/40.1-2.hurlburt.html.

⁴⁵ Hurlburt, "Educating Emma: A Genetic Analysis of Reading in *Madame Bovary*," 82.

voor mij een bewijs dat Emma zelf weinig over deze positie te zeggen heeft, omdat deze sociaal en cultureel bepaald is. Deze karakterschets kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden: dit hangt dus ook af van de instelling, het geslacht van de lezer, de tijdsperiode waarin hij of zij leeft en de culturele instelling die hij of zij heeft.

De volgende passage geeft gedetailleerd weer hoe Léon Emma gade slaat wanneer hij bij hen thuis op bezoek is:

Vanuit haar opgestoken haar liep een bruine gloed langs haar rug omlaag, die allengs verflauwde en opging in de schaduw. Vervolgens hing haar rok aan weerszijden af over haar stoel, opbollend, vol plooiën, reikend tot op de grond. [...] Als er bezoek kwam, bracht Félicité het kind en mevrouw kleedde het uit om haar lijfje te tonen. [...] Zij gaf bij haar liefkozingsen lyrische ontboezemingen ten beste [...].⁴⁶

In deze passage verschuift de focalisatie heel duidelijk van Léon naar de externe alwetende verteller. De beschrijving van Emma, en hoe Léon de lijnen van haar nek, rug en jupon volgt, zijn gefocaliseerd vanuit hem. Hij heeft alleen maar oog voor de details van haar uiterlijk, zijn kijk op Emma is heel erg geseksualiseerd. Vanaf “Als er bezoek kwam [...]” neemt de externe verteller het over. Dit is af te lezen uit dit stuk omdat deze regels samenvatten waarvoor Léon helemaal geen oog heeft: Emma’s dochter Berthe. De externe verteller vat samen hoe Emma Berthe ontkleedt om trots aan haar “bezoek” te laten zien en zegt dan ook niet: “Om aan Léon te laten zien”. Ook wordt Emma plots “mevrouw” genoemd, alsof degene die dit vertelt zich op een afstand bevindt. Emma en Léon zijn inmiddels zulke goede vrienden dat hij dit overduidelijk niet focaliseert. Het is belangrijk deze twee focalisators te onderscheiden omdat het wat zegt over de manier waarop er naar Emma gekeken wordt. De focalisatie vanuit Léon voegt niet alleen wat toe aan de karakterisering van haar personage – haar klasse en haar aantrekkelijke vrouwelijke lijnen – maar is tevens het beeld dat Léon als een man van Emma heeft.

De externe verteller maakt duidelijk dat Emma het zelf belangrijk vindt om te laten zien dat ze een gezond en mooi kind heeft en de “liefkozingsen” en “lyrische ontboezemingen” geven aan dat ze het bezoek tevens wil laten zien hoe dol ze op Berthe is. Deze scène geeft ons twee verschillende inzichten, namelijk: het zegt iets over het uiterlijk van Emma Bovary gerepresenteerd vanuit een man en het zegt iets over hoe zij omgaat met haar kind. Deze twee inzichten bij de lezer dragen bij aan de karakterisering van haar personage, ware het niet dat de lezer er inmiddels van bewust is dat zij alleen in gezelschap zo met haar dochter omgaat. “Direct definition” stelt met verschillende “traits” haar verschijning vast, maar “indirect definition” vertelt de lezer dat Emma maar doet alsof met haar “lyrische ontboezemingen” over het moederschap. Als conclusie wil ik opmerken dat het opvallend is dat Emma als vrouw denkt dat ze zichzelf zo moet gedragen, dat dit van haar verwacht wordt, terwijl Léon als man hier helemaal niet op let. Dit lijkt ons te willen vertellen dat niet alleen Charles of de

⁴⁶ Flaubert, *Madame Bovary*, 132.

bewoners van Yonville een bepaalde verwachting hebben van Emma als vrouw en moeder, zoals geconcludeerd in vorige passages, maar dat Emma hier ook zelf aan bijdraagt.

Dit is niet verwonderlijk, want voor de geboorte staat gender en wat daarbij hoort in een cultuur al vast. Emma is zich bewust van dit verschil zodra zij zwanger is. Pamela Pattynama bespreekt in haar werk dan ook het beroemde uitgangspunt van Simone de Beauvoir: "vrouw word je niet geboren, vrouw word je gemaakt."⁴⁷ Deze vooraf bepaalde vrouwelijkheid is in de cultuur van Emma Bovary "een vertoog dat meisjes moet voeren naar de hun toegekende heteroseksuele en moederlijke positie."⁴⁸ Voor de geboorte is het pad dat een persoon van de vrouwelijke sekse bewandeld uitgestippeld. Jongens en meisjes worden naar hun gender grootgebracht. Emma is ook op deze manier opgevoed.

Een andere passage in *Madame Bovary*, zeer vroeg in het verhaal, laat ongeveer hetzelfde zien als de scène tussen Léon en Emma hierboven: "[...] onder het naaien prikte zij zich in haar vingers, bracht ze naar haar mond en zoog erop. Charles verbaasde zich over de blankheid van haar nagels: glanzend, met gladde randen, reiner dan ivoor en amandelvormig geknipt."⁴⁹ Het citaat geeft een duidelijk beeld van de elegantie die Charles in Emma ziet wanneer hij haar voor het eerst ontmoet en zegt niets over haar handwerk of het feit dat ze in haar vingers prikt. Roland A. Champagne beweert in zijn artikel "Emma's incompetence as Madame Bovary"⁵⁰ dat het prikken in haar vinger eigenlijk toen al een voorbode was van Emma's incompetentie als een getrouwde vrouw: "This single act of pricking her finger points to her incompetence at a married woman's work, in this case thread and needle."⁵¹ De ongeschonden staat waarin haar handen zijn wijzen er ook op dat zij niet gewend is huishoudelijk werk te doen. Het prikken in haar vinger lijkt tevens te verwijzen naar het sprookje Doornroosje, waarin de prinses zich prikt aan het spinnenwiel omdat zij dit soort werk nooit doet. Beter gezegd, haar sociale status zorgt ervoor dat zij nooit hoeft te werken. Dit is het niet het geval voor Emma Bovary, maar dit weerhoudt haar er niet van het huishouden te minachten en te dromen over een toekomst als welgestelde vrouw, zoals Doornroosje. Het is daarom ook Charles zijn status als dokter waardoor Emma zicht tot hem aangetrokken voelt. Het citaat mag dan een symbolische voorbode zijn van het feit dat zij de verwachtingen om een goede huisvrouw te worden niet waar zal maken, het heeft in dit stadium van de roman ook met de karakterisering van haar personage te maken. Doordat Charles de gestalte van Emma focaliseert krijgt de lezer een eerste beeld van het hoofdpersonage waarnaar de roman is vernoemd. Wel is het opvallend dat door de roman heen de karakterisering van Emma door mannelijke personages altijd om haar vrouwelijke uiterlijke kenmerken draait en niet zozeer om haar innerlijke kwaliteiten. In *Het leven van teksten* wordt over deze scène geschreven: "In dit portret van Emma Bovary ligt het accent vooral op haar lichaam en niet op haar morele kwaliteiten. Het personage wordt dus niet zomaar door de verteller geschetst, zij wordt beschreven zoals ze verschijnt in de

⁴⁷ Pattynama, "Passages," 26.

⁴⁸ Pattynama, "Passages," 26.

⁴⁹ Flaubert, *Madame Bovary*, 23.

⁵⁰ Roland A. Champagne, "Emma's incompetence as Madame Bovary," *Orbis Litterarum* 57 (2002): 103, accessed December 19, 2011, [http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/results?sid=a0660f05-b70d-4d5c-b0a2c62519bf0d17%40sessionmgr13&vid=1&hid=12&bquery=\(AN+6595229\)&bdata=JmRiPWFmaCZ0eXBIPTEmc2i0ZT1laG9zdC1saXZl](http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/results?sid=a0660f05-b70d-4d5c-b0a2c62519bf0d17%40sessionmgr13&vid=1&hid=12&bquery=(AN+6595229)&bdata=JmRiPWFmaCZ0eXBIPTEmc2i0ZT1laG9zdC1saXZl)

⁵¹ Roland A. Champagne, "Emma's incompetence as Madame Bovary," 104.

ogen van haar toekomstige man. En hij heeft meer oog voor haar wimpers dan voor haar deugdzaamheid.”⁵² Als dit geldt voor de gehele roman, zou dit betekenen dat de werkelijke kern van het verhaal draait om de perfecte vrouw en echtgenote in de ogen van de man. Dit zou de reden kunnen zijn van de conflicterende visies en verwachtingen die bij Emma Bovary als personage liggen wanneer de focalisatie verschuift.

Het volgende citaat geeft iets meer inzicht van de manier waarop Emma wordt neergezet wanneer de visie op haar personage gefocaliseerd wordt door een vrouw, namelijk mevrouw Homais, de apothekersvrouw: “[...] tot grote verontwaardiging van mevrouw Homais liep Berthe met kapotte kousen. Als Charles het waagde om ook maar één opmerking te maken, snauwde zij [Emma] tegen hem dat het niet háár schuld was!”⁵³ Charles wordt hierover aangesproken en hij lijkt in zijn plaats de verwachting te hebben dat het Emma’s taak is om Berthe te kleden en te verzorgen, zoals de lezer ook in een eerdere scène kon lezen. Uit het citaat valt niet letterlijk op te maken dat mevrouw Homais ook vindt dat Emma op dit moment haar verantwoordelijkheden niet nakomt, maar wel dat Charles na dit gesprek Emma hier op aan wil spreken. Ondanks het feit dat mevrouw Homais het niet specifiek over deze verwachting naar Emma heeft, is het wel opvallend dat zij degene is die Charles Bovary hierover aanspreekt. De vrouw van de apotheker lijkt in eerste instantie een “flat character” in *Madame Bovary*, dit zijn personages “die slechts schetsmatig worden neergezet en verder op de achtergrond blijven.”⁵⁴ Het is opvallend dat zij een kleine rol heeft, maar wel naar voren wordt geroepen wanneer het om een kwestie zoals deze gaat. Dit lijkt te gaan om haar sekse. Helemaal in het begin van de roman wordt zij door de externe verteller beschreven als de “braafste echtgenote uit heel Normandië.”⁵⁵ Het is niet voor het eerst dat de externe verteller het beeld van een personage beïnvloedt. Dit staat duidelijk haaks op het beeld dat de lezer van Emma heeft gekregen en hiermee wordt dan ook een contrast geschetst tussen beide vrouwen. Mevrouw Homais is zelf moeder en daarom valt de versleten kleding van Berthe haar juist meer op. Haar verontwaardiging komt misschien omdat ze zich niet kan voorstellen dat zij dit bij haar eigen kinderen zou laten gebeuren. Dit vrouwelijke personage lijkt bewust of onbewust te zijn gebruikt om deze verwachting van Emma als moeder nog meer te bevestigen en daarmee het ontbreken van verzorgende eigenschappen bij haar personage.

Het is ook de moeite waard te analyseren waarom Charles deze boodschap krijgt als deze voor Emma bedoeld lijkt te zijn. Dit heeft ten eerste te maken met de omgeving waarin beide personages zich het meest bevinden. Een vrouw bevindt zich vooral in de privésfeer van haar huis en daarnaast is het bekend dat Emma zich vooral ophoudt in haar kamer, zij is moeilijker te bereiken. Charles is als dokter en kostwinnaar vaker van huis. Hij legt veel huisbezoeken af bij patiënten en daarnaast praat hij graag over zijn werk met de apotheker, de man van mevrouw Homais. Het is daarom niet vreemd dat hij het eerste aanspreekpunt is. Charles heeft mevrouw Homais waarschijnlijk gesproken in de privésfeer van haar huis. Ten tweede: naast deze

⁵² Ann Rigney, “Verhalen,” 167.

⁵³ Flaubert, *Madame Bovary*, 345.

⁵⁴ Ann Rigney, “Verhalen,” 165.

⁵⁵ “Wat de vrouw van de apotheker betreft, zij was de braafste echtgenote uit heel Normandië, zachtmoedig als een lam, dol op haar kinderen, haar vader, haar moeder, haar neven en nichten, tot tranen geroerd om andermans ellende [...],” Flaubert, *Madame Bovary*, 119-120.

genderbepaalde verhouding die opgesplitst kan worden in publiek en privé is er nog een waarschijnlijke reden waarom Charles hierover is aangesproken. Emma mag dan verantwoordelijk zijn voor hun dochter, Charles heeft als gezinshoofd de verantwoordelijkheid over het hele gezin. Hij is zogezegd de baas over zijn familie. Ook dit geeft de sociale ongelijkheid tussen de seksen aan. Feministes vanaf de tweede feministische golf⁵⁶ strijden tegen – wat sinds de oudheid al de indeling van het gezin is – de man als patriarch⁵⁷ van de familie. Pamela Pattynama vertelt in “Passages” dat de moedermacht voor de dochter dan wel een grootse macht is, maar dat de moeder nog een grotere macht boven zich heeft.⁵⁸ Voor deze tekstuele analyse is het ook interessant dat Pattynama stelt dat de dochter en de moeder op een manier verbonden zijn dat zij dezelfde taal spreken. “De dochterlijke relativering van het moederlijke denk- en herinneringsvermogen is daarom een relativering van de moederlijke (taal)macht.”⁵⁹ De moeder leert haar om een goede vrouw te zijn, daarom neemt de dochter deze zogenaamde taal van de moeder ook over. Echter, deze moederlijke taal valt in een grotere taalcontext, die van de vader.⁶⁰ Hieruit kan ik opmaken dat de man in het algemeen heerst over de vrouw, maar ook als patriarch over de vrouwen in zijn gezin. Dit betekent in principe dat de vrouw in een mannenwereld leeft, hier kom ik graag in de conclusie op terug.

De volgende korte scène geeft aan dat de verhoudingen anders zijn dan verwacht: “Waarom kon zij zich toch zo opwinden? [...] verweet hij zichzelf een egoïst te zijn en was het liefst naar haar toegerend om haar te kussen. ‘Ach nee,’ zei hij bij zichzelf, ‘ik zou haar maar ergeren!’ En hij liet het maar zo.”⁶¹ Het laat zien dat hij, bang voor haar reactie, er niets van zegt tegen zijn vrouw. Op deze manier heeft Berthe ongemerkt met kapotte kousen kunnen lopen. Het lijkt erop dat Emma en niet Charles domineert in hun gezinsleven. Charles schrijft dit echter toe aan haar “oude zenuwziekte”⁶² waardoor hij haar laat begaan.

Er kan niet ontkend worden dat Emma een vrouw van haar tijd is. Zij zet zich niet met opzet af tegen deze sociaal cultureel verwachte genderverhouding van man-vrouw of vader-moeder. Ze probeert zich hiernaar te schikken, omdat zij weet wat er van haar wordt verwacht.⁶³ Dit is af te lezen uit verscheidene passages waarin zij pogingen doet om een goede huisvrouw en echtgenote te zijn of bijvoorbeeld wanneer zij zich extra

⁵⁶ De eerste feministische golf (rond 1900) concentreerde zich op vrouwenkiesrecht. De tweede feministische golf (tussen 1965-1980) was veel radicaler en zette zich meer af tegen de verhoudingen tussen mannen en vrouwen door hun stellingnamen over voornamelijk het vrouwelijk lichaam, seksualiteit en relaties. Gemeenschappelijk aan beide ‘golven’ is dat beide generaties de belangen van de vrouw verdedigen. Iris van der Tuin, “Feminisme als strijdtoneel: Simone de Beauvoir en de geschiedenis van het feminisme,” in *Gender in media, kunst en cultuur*, red. Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007), 19.

⁵⁷ Andrew Heywood beschrijft in zijn boek *Political Ideologies* beschrijft hij de manier waarop feministen deze term gebruiken om de machtsverhouding tussen de man en de vrouw binnen het gezinsleven aan te kunnen duiden: “Feminists use the concept of ‘patriarchy’ to describe the power relationship between men and women. The term literally means ‘rule by the father’ (*pater* meaning father in Latin). [...] ‘male shall dominate female, elder male shall dominate younger’. A patriarchy is therefore a hierarchic society, characterized by both sexual and generational oppression.” In dit hoofdstuk gaat het vooral om *oppression of the sex*. “[...] A reflection of the power structures that operate within domestic life.” Andrew Heywood, *Political Ideologies: an introduction* (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 235-236.

⁵⁸ Pattynama, “Passages,” 104.

⁵⁹ Pattynama, “Passages,” 104.

⁶⁰ Pattynama, “Passages,” 104-105.

⁶¹ Flaubert, *Madame Bovary*, 345-346.

⁶² Flaubert, *Madame Bovary*, 345.

⁶³ Flaubert, *Madame Bovary*, 55, 77. “Ik heb toch een huishouden, een man om voor te zorgen, kortom duizend-en-een zaken en plichten waaraan ik mijn handen vol heb!” Flaubert, *Madame Bovary*, 131.

moederlijk gedraagt in het bijzijn van andere personages.⁶⁴ Het hierboven geanalyseerde citaat laat geen bewijs zien dat Emma de verantwoordelijkheid van Berthe niet op zich wil nemen, maar het laat wel zien dat zij zich probeert af te sluiten voor de verwijten die komen wanneer blijkt dat zij haar taken als moeder niet goed vervult. Het volgende citaat laat zien dat Emma zich in het nauw gedreven voelt elke keer als Charles haar wel op iets aanspreekt: “[Zij] snauwde tegen hem dat het niet háár schuld was!”⁶⁵ Zij reageert juist op deze manier omdat ze weet dat de verzorging van Berthe haar verantwoordelijkheid is. Zij kent haar positie als vrouw en moeder van Berthe, maar verzet zich hier op deze manier tegen omdat zij deze gebeurtenis niet op de manier analyseert als feministische critici in de 21^e eeuw dit zouden doen. Ondanks alle analyses waarin Emma zich duidelijk niet wil schikken naar de gender gerichte verwachtingen die bij haar als echtgenote en als moeder liggen - en de passages waaruit blijkt dat zij zich anders gedraagt dan verwacht – kan zij niet bestempeld worden als een actieve verzetsheldin. Het zit niet in de aard van Emma Bovary om de verwachtingen, die haar man Charles Bovary en de samenleving in het narratief hebben van haar als vrouw, waar te maken.

Verschuivende focalisatie in een narratief zorgt niet alleen voor een dynamisch verhaal, maar maakt ook de karakterisering van een personage compleet, omdat het personage letterlijk van verschillende kanten wordt bekeken. In het eerste hoofdstuk toonde ik al aan dat focalisatie een technisch hulpmiddel is dat kan spelen met de sympathie die de lezer wel of niet voor het personage voelt. Focalisatie draagt ook bij aan het vormen van haar karakter. Tevens krijgt de lezer een bepaald visueel beeld van Emma gedurende het lezen. Focalisatie via León en de externe verteller lijkt de lezer ook te willen vertellen dat de man niet alleen verantwoordelijk is voor de vorming van het verleidelijke uiterlijk van het personage voor een man, maar dat Emma hier ook zelf aan bedraagt. Zij is heel erg met haar uiterlijk bezig en hoe zij overkomt op anderen.⁶⁶ Voor haar minnaars steekt zij zich in de mooiste jurken, vaak met diep décolleté.⁶⁷ In vergelijking met de vrouw van de apotheker straalt zij iets verleidelijks uit.⁶⁸ Ondanks dat haar personage van verschillende kanten belicht is, blijkt uit dit hoofdstuk dat het beeld dat van haar gevormd wordt allerminst objectief is. Focalisatie manipuleert de lezer op verschillende manieren, ook wanneer deze dit niet door heeft. Tevens heeft deze manier van analyse ook in dit hoofdstuk ervoor gezorgd dat er een bepaalde door focalisatie gemanipuleerde verwachting, naar Emma Bovary als vrouw, is blootgelegd.

⁶⁴ Flaubert, *Madame Bovary*, 192, 322, 380.

⁶⁵ Flaubert, *Madame Bovary*, 345.

⁶⁶ Flaubert, *Madame Bovary*, 65, 134, 154, 265.

⁶⁷ Flaubert, *Madame Bovary*, 76, 158, 165.

⁶⁸ Flaubert, *Madame Bovary*, 120.

Madame Bovary lijkt twee verschillende boodschappen te zenden aan de lezers. Aan de ene kant lijkt de roman een verhaal te zijn over een rebellerende vrouw, aan de andere kant een schets van wat er gebeurt wanneer een vrouw zich niet gedraagt. Van de eerste boodschap ga ik niet direct uit omdat Emma toch probeert te leven naar de gendergerichte sociale en culturele verwachtingen die men van haar heeft, zij zet zich niet expres af. Het is voor de moderne lezer echter geen teleurstellende uitkomst dat Emma geen actieve verzetsheldin is voor de individuele levensinvulling van de vrouw, de tweede boodschap ontmaskert namelijk net zo goed de opgelegde positie van de vrouw in de samenleving van het narratief.

De tekstuele structuur waaruit Emma Bovary niet kan ontsnappen, lijkt haar te onderwerpen. *Madame Bovary* is allerminst objectief. De roman begint en eindigt met Charles, dit is het eerste narratief. Het verhaal van Emma bevindt zich in het narratief van het verhaal van haar man en het is het tweede narratief. Het levensverhaal van Emma heeft haar nooit toebehoord. Betekent dit dat *Madame Bovary* gaat over de verwachting van de perfecte vrouw, moeder en echtgenote gefilterd door de ogen van een man? Dit maakt dat Emma Bovary in alle opzichten stemloos is. Roland A. Champagne zegt: “[...] Emma’s tragedy stems in part from her inability to find words adequate to her feelings or her needs.”⁶⁹ Het feit dat zij stemloos is, omdat zij in de hele roman amper focaliseert, geeft aan wat haar positie als vrouw is in de tijd waarin zij leeft. Dit laat zien dat zij als vrouwelijk personage weinig tot geen handelingsvrijheid heeft. Dit geldt misschien zelfs voor alle vrouwen van haar klasse in het Frankrijk van de 19^e eeuw en niet alleen voor Emma Bovary als fictieel personage. Zij probeert ondanks haar ontevredenheid te leven naar de verwachtingen die men van haar heeft.

Annemarie van Buuren zegt in haar proefschrift “Passages” niet alleen dat personages die minder focaliseren ook minder macht hebben, maar ook dat dit over het algemeen geldt voor vrouwelijke personages. Macht en dus ook vrijheid hangt samen met beweging: “Het verhaal wordt gesegmenteerd aan de hand van de ruimten die worden betreden, verkend of veroverd. Dit leidt onvermijdelijk tot identificatie van het subject de meeste ruimten doorkruist als [...] held van het verhaal.”⁷⁰ Zij verbindt dit aan het feit dat een vrouw traditioneel gezien meestal geen mobiel personage is.⁷¹ Het is daarom ook niet verwonderlijk dat Emma zich vrijer voelt tijdens haar affaire met Rodolphe en Léon. Haar laatste affaire brengt haar zelfs buiten het dorp Yonville en zolang deze relaties duren is zij even een mobiel personage. Typerend is dat deze mobiliteit, die vanuit haar zelf lijkt te komen, tot op zekere hoogte schijn is, zij is hiervoor namelijk nog steeds afhankelijk van een mannelijk personage.

In mijn ogen is Emma eerder een slachtoffer van de tijd waarin zij leeft dan een slecht voorbeeld als vrouw. Tevens zorgt het mannelijk perspectief dat er geen plek is voor de boodschap die zij als vrouw onbewust uitstraalt door haar daden en motieven. Zij wordt gereduceerd van een op zichzelf staand vrouwelijk personage in

⁶⁹ Roland A. Champagne, “Emma’s incompetence as Madame Bovary,” 100.

⁷⁰ Pattynama, “Passages,” 78.

⁷¹ Pattynama, “Passages,” 79.

het boek, tot slechts een genderbeeld dat men van een vrouw over het algemeen heeft in het Frankrijk van de 19^e eeuw. Het citaat afkomstig uit het artikel van J.J.A. Shaw ondersteunt dit: "The differences between males and females have, however, been artificially exaggerated and applied to a privileged normative sexual hierarchy in which the woman is conveniently reduced to sex and/or gender and it is within this limited binary opposition where injustice occurs."⁷² Emma kan als vrouw niet op tegen de gedetermineerde binaire oppositie in de seksuele hiërarchie waarin zij een onderschikte rol heeft. Deze hiërarchie wordt veroorzaakt door de mannelijk gedomineerde narratieve structuur van *Madame Bovary*. In mijn ogen wordt Emma Bovary onterecht neergezet als slechte moeder door de verteller en andere personages, terwijl het moederschap het toppunt van vrouwelijkheid is in de 19^e eeuw.⁷³

Focalisatie ontmaskert het dominante mannelijke perspectief van het narratief van haar levensverhaal, dat de sympathie en de karakterisering van haar personage maximaal beïnvloedt en haar stemloos achterlaat. De roman weet dit dominante mannelijke perspectief goed te verbergen in zijn vertelstructuur, maar de citaten over de dochter van Emma laten zien hoe deze indirect de verwachtingen van Emma als vrouw reflecteert en symboliseert. Met deze conclusie wil ik duidelijk maken dat Emma Bovary als personage zeker bijdraagt aan het beeld dat men van haar krijgt en de verwachtingen die de lezer van haar als vrouw heeft. Maar het beeld dat de lezer krijgt wordt vooral beïnvloed door een voornamelijk mannelijk perspectief, dat op het eerste gezicht weliswaar niet aanwezig lijkt te zijn, maar door middel van focalisatie wel degelijk zijn stempel drukt op de roman.

⁷² Julia J. A. Shaw, "Against Myths and Traditions that Emascuate Women: Language, Literature, Law and Female Empowerment," 36.

⁷³ "What for th time was the fulfillment of true femininity is, for Madame Bovary, nothing more than a role [...]." Vinken, "Loving, Reading, Eating: The Passion of Madame Bovary," 767.

Bibliografie

1. Els Andringa, "Reële lezer," in *Het leven van teksten: een inleiding tot de literatuurwetenschap*, red. Kiene Brillenburg Wurth en Ann Rigney (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008).
2. Mieke Bal, *De Theorie van Vertellen en Verhalen: Inleiding in de Narratologie* (Muiderberg: Uitgeverij Coutinho, 1978), 108.
3. Leo Bersani, "The Narrator and the Bourgeois Community in Madame Bovary," *The French Review* 32 (1959): 527-533, accessed January 12, 2012, [http://www.jstor.org.proxy.library.uu.nl/sici?origin=utrecht&sici=0016-111X\(195905\)32:6<527:TNATBC>2.0.CO](http://www.jstor.org.proxy.library.uu.nl/sici?origin=utrecht&sici=0016-111X(195905)32:6<527:TNATBC>2.0.CO)
4. Gerry Brenner, "Modes of Vision in *Madame Bovary*," *PMLA* 94 (1979): 476, accessed December 19, 2011, [http://www.jstor.org.proxy.library.uu.nl/sici?origin=utrecht&sici=0030-8129\(197905\)94:3<476:MOVIMB>2.0.CO](http://www.jstor.org.proxy.library.uu.nl/sici?origin=utrecht&sici=0030-8129(197905)94:3<476:MOVIMB>2.0.CO).
5. Kiene Brillenburg Wurth en Ann Rigney, red., *Het leven van teksten: Een inleiding tot de literatuurwetenschap* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008).
6. Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin, red., *Gender in media, kunst en cultuur* (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007).
7. Rosemarie Buikema, "De verbeelding als strijdtoneel: Sarah Baartman en de ethiek van representatie," in *Gender in media, kunst en cultuur*, red. Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007), 89-90.
8. Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin, "Leeswijzer," in *Gender in media, kunst en cultuur*, red. Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007), 10.
9. Annemarie van Buuren, "De taal van het hart. Retorica en receptie van de hedendaagse streekroman" (PhD diss., Rijksuniversiteit Groningen, 2005).
10. Annemarie van Buuren, "Streekromans populair vanwege alwetende moeder," review of "De taal van het hart. Retorica en receptie van de hedendaagse streekroman," by Annemarie van Buuren, *Rijksuniversiteit Groningen*, January 4, 2005, *Nieuws*, http://www.rug.nl/corporate/nieuws/archief/archief2005/persberichten/001_00
11. Roland A. Champagne, "Emma's incompetence as Madame Bovary," *Orbis Litterarum* 57 (2002): 103, accessed December 19, 2011, [http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/results?sid=a0660f05-b70d-4d5c-b0a2-c62519bf0d17%40sessionmgr13&vid=1&hid=12&bquery=\(AN+6595229\)&bdata=JmRiPWFmaCZ0eXBIPTEmc2i0ZT1laG9zdC1saXZl](http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/results?sid=a0660f05-b70d-4d5c-b0a2-c62519bf0d17%40sessionmgr13&vid=1&hid=12&bquery=(AN+6595229)&bdata=JmRiPWFmaCZ0eXBIPTEmc2i0ZT1laG9zdC1saXZl).
12. Roger Clark, introduction to *Madame Bovary*, by Gustave Flaubert (London: Wordsworth Editions, 2001).
13. Lydia Davis, "Madame Bovary: Provincial Ways," *Viking* 33 (2006), accessed December 21, 2011, [http://www.jstor.org.proxy.library.uu.nl/sici?origin=utrecht&sici=0016-111X\(195905\)32:6<527:TNATBC>2.0.CO](http://www.jstor.org.proxy.library.uu.nl/sici?origin=utrecht&sici=0016-111X(195905)32:6<527:TNATBC>2.0.CO).
14. Anne Enright, *De Vergeten Wals* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2011).
15. Gustave Flaubert, *Madame Bovary* (Amsterdam: Uitgeverij L.J. Veen, 1991).
16. Elizabeth Hardwick, *Seduction and Betrayal: women and literature* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1975).
17. Andrew Heywood, "Feminism," in *Political Ideologies: an introduction*, ed. Andrew Heywood. ((New York: Palgrave Macmillan, 2007).
18. Maxine Hong Kingston, *The Woman Warrior* (New York: Random House, 1975).
19. Sarah Hurlburt, "Educating Emma: A Genetic Analysis of Reading in *Madame Bovary*," *Nineteenth-Century French Studies* 40 (2011), accessed January 15, 2012, http://muse.jhu.edu.proxy.library.uu.nl/journals/nineteenth_century_french_studies/v040/40.1-2.hurlburt.html.
20. Clive James, "No Way, Madame Bovary: a new but not improved translation," *The Atlantic Monthly* 29 (2007): 175, accessed January 12, 2012, [http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/results?sid=4b66cc77-5a96-438b-a4de-2fed8421ae48%40sessionmgr11&vid=1&hid=12&bquery=\(AN+14386423\)&bdata=JmRiPWFmaCZ0eXBIPTEmc2i0ZT1laG9zdC1saXZl](http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/results?sid=4b66cc77-5a96-438b-a4de-2fed8421ae48%40sessionmgr11&vid=1&hid=12&bquery=(AN+14386423)&bdata=JmRiPWFmaCZ0eXBIPTEmc2i0ZT1laG9zdC1saXZl)

21. Ria Kraa, "Opium voor het vrouwvolk," *Friesch Dagblad*, January 12, 2005, accessed February 10, 2012, <http://www.frieschdagblad.nl/index.asp?artid=21838>.
22. Helle Mathiasen, "Empathy and Sympathy: Voices from Literature," *The American Journal of Cardiology* 97 (2006), accessed February 3, 2012, <http://www.sciencedirect.com.proxy.library.uu.nl/science/article/pii/S0002914906004413>
23. Pamela Pattynama, "Passages" (PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1992).
24. Francine Prose, "An Unrepentant Adulterer," *New York Times*, September 30, 2011, accessed January 5, 2012, http://www.nytimes.com/2011/10/02/books/review/the-forgotten-waltz-by-anne-enright-book-review.html?pagewanted=1&_r=1&ref=bookreviews.
25. Adrienne Rich, "Moederschap en dochterschap," in *Uit vrouwen geboren: moederschap als ervaring en instituut*, ed. Adrienne Rich et al. (Amsterdam: Feministische Uitgeverij Sara, 1980).
26. Ann Rigney, "Verhalen," in *Het leven van teksten: Een inleiding tot de literatuurwetenschap*, red. Kiene Brillenburg Wurth en Ann Rigney (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008).
27. Keith Rinehart, "The Structure of "Madame Bovary"," *The French Review* 31 (1958): 300, accessed December 18, 2011, [http://www.jstor.org.proxy.library.uu.nl/sici?origin=utrecht&sici=0016-111X\(195802\)31:4<300:TSO"B>2.0.CO](http://www.jstor.org.proxy.library.uu.nl/sici?origin=utrecht&sici=0016-111X(195802)31:4<300:TSO).
28. Shlomith Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction* (New York: Routledge, 2001).
29. Julia J. A. Shaw, "Against Myths and Traditions that Emasculate Women: Language, Literature, Law and Female Empowerment," *Liverpool Law Rev* (2010), accessed December 21, 2011, <http://www.springerlink.com.proxy.library.uu.nl/content/7r7t78wk74174854/>.
30. Iris van der Tuin, "Feminisme als strijdtoneel: Simone de Beauvoir en de geschiedenis van het feminisme," in *Gender in media, kunst en cultuur*, red. Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin (Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007), 19.
31. William C. VanderWolk, "Writing the Masculine: Gender and Creativity in Madame Bovary," *Romance Quarterly* 37 (1990): 147, accessed December 18, 2011, [http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/results?sid=c0acf5b6-0b52-4288-99c0-10cfaabdf57%40sessionmgr4&vid=1&hid=12&bquery=\(AN+9608201002\)&bdata=JmRiPWFmaCZ0eXBIPTEmc2IOZT1laG9zdC1saXZI](http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/results?sid=c0acf5b6-0b52-4288-99c0-10cfaabdf57%40sessionmgr4&vid=1&hid=12&bquery=(AN+9608201002)&bdata=JmRiPWFmaCZ0eXBIPTEmc2IOZT1laG9zdC1saXZI).
32. Barbara Vinken, "Loving, Reading, Eating: The Passion of Madame Bovary," *MLN* 122.4 (2007), accessed January 18, 2012, <http://muse.jhu.edu.proxy.library.uu.nl/journals/mln/v122/122.4vinken01.html>
33. D.A. Williams, "Madame Bovary: A Psychoanalytic Reading," *Histoire des idées et critique littéraire* 235 (1985), accessed January 15, 2012, [http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/results?sid=e594cf23-6f30-4a6e-a096-0bca560de4fa%40sessionmgr10&vid=1&hid=12&bquery=\(AN+17606786\)&bdata=JmRiPWFmaCZ0eXBIPTEmc2IOZT1laG9zdC1saXZI](http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/results?sid=e594cf23-6f30-4a6e-a096-0bca560de4fa%40sessionmgr10&vid=1&hid=12&bquery=(AN+17606786)&bdata=JmRiPWFmaCZ0eXBIPTEmc2IOZT1laG9zdC1saXZI)